

С (кар.)

ХР

518

Корнет-В. З. Д.

А

И И И
ДЖОЛГЪА

БАИЧОРАЛАНЫ ЗОЯ

С (кар)
518

Кр.

Или

ДЖОЛГЪА

БИР ОЮНЛУ, ЭКИ СУРАТЛЫ

П Ь Е С А

Кар. 26 - 1
107966

Карачаево-Черкесская
ОБЛАСТНАЯ
БИБЛИОТЕКА

КЪАРАЧАЙ-ЧЕРКЕС КИТАВ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ЧЕРКЕССК—1959

+

ОЙНАГЪАНЛА:

1. Хаджат—сельсоветни тамадасы, 50 джылда.
 2. Сапият—48 джылда.
 3. Мариям—21 джылда
 4. Кулизар—19 джылда
 5. Фатима—18 джылда
- } Сапиятны
къызлары.
6. Мурат—аскер къуллукъчу джаш, 24 джылда.
 7. Эркехан — Сапиятны хоншусу 60 джылда.
 8. Хасан—счетовод джаш, 30 джылда.

БИРИНЧИ КЁРЮНЮУ.

Сапиятны юю. Арт кябыргъада хант юй бла кызыланы печлерине кирген эки эшик, онь кябыргъада—сенчагъа чыкыгъан эшик бла бир терезе. Юсюне мор схарла джабыу джайылыб, бир-бири юсюнде кьолантышлы эки джасдыгъы болгъан орундукъ, стол, шиндикле кёрюнедиле. Мюйюшде Сапиятны агъач кюбюрю, кзурукъда—киимле бла джаулукулъа кёрюнедиле.

Юсюнде джагъалы, дженъли алакытай чебгени, башында косынкасы, аягъында джай чарыкълары бла Кулизар, джырлай-джырлай юню джыя турады. Бир кесек замандан Фатиманы башы терезеден къарайды.

Фатима. Кулизар, Мурат чакырады.

Кулизар *(Мариям эшитеди деб, печ таба да къариб)*. Меними?

Фатима. Хо...

Кулизар. Не излейди?

Фатима. Чыкъ, эшитирсе...

Фатима терезеден кетеди. Кулизар чыгъады. Бир замандан хант юйден узун дженъли, узун этекле кябланыб-кябланыб тигилген чебгени бла, башында ач джаулугъу, аны гышындан да къанатлары инчаларына атылыб тыш джаулугъу, беллинде белли-ли, эки аягъында базар чарыкълары, къарагъан кярамы бла элли джыл болгъан Сапият гузаба киреди.

Сапият. Кими джашына тилетиб, кими колхоз ишге джибер деб, бу джарлы кызыгъа тынчыкъ бермезге айланадыла. *(Терезеден къарайды)*. Мариям!... *(Башын да чох кыса, орундукъгъа олтурады. Мариям печден киреди.)* Биягъы бригадир келе болур дейме...

Мариям. Къайда?... *(Терезеге ашыгъыш къарайды)*. Олду... бизге келе турады.

Сапият. Билгенме мен...

Мариям. Тохда, Хасан да ызындан дже-
тиб келеди... Тохдатды...

Сапият. Сёлешемилле?

Мариям. Хо... бригадир кьолун да биз-
ни таба силке, не эсе да айтыб кюрешеди.

Сапият. Энди кёремисе. Эгечинден туу-
гъан Хасан Мариямгъа келечи ийе айлана-
ды, ол да бир джанындан ишге чыкъмай
амалы джокъду деб кюрешеди.

Мариям (*анасына айланыб*). Не дейсе
аня?

Сапият. Джукъ да айтмайма. Хасан'а
тынъылабмы турады?

Мариям. Ол да бек къызгъанча кёрю-
неди... Тохда, бригадир кете айлана болур
дейме .. Кетди.

Сапият. Хасан'а?

Мариям. Бери келеди. (*Ит юрген тауш
эшитиледи. Орундукъну тюзете, Кулизар
юйню джарашдырыгъа кюрешеди*).

Фатима эмда джасамма кийиннъен Хасан эшикден
киредиле.

Хасан. Юйюгюзге игилик.

Сапият (*ауазын тюрлендириб*). Игилик
кёр, кел джанынъа.

Хасан. Ауругъанынъмы барды, Сапият?

Мариям (*Хасанны тюбуне шиндикни
сала*). Олтур.

Сапият. Биягъы башымды. Бу ауруу
къачан болса да мени дуньядан бир элти-
рикди. Аллах, сен бирсе, бюгече билмей
тургъанлайыма тулуму туура... туура ма бы-
лайына чанчхы кириб тохдады да, „ыхы, энди
уа кете ушайма“ деб, бек уллу алджагъан

эдим. *(Фатима анасыны ётюрюгюне тё-зелмей, анъа тынъылагъанын кёюб, китабын ачыб, эсин ары ийеди).*

Хасан. Мен сени таныгъанлы бу баш аўруу юсюнъден кетмейди.

Сапият. Ол тюлмюдю мени быллай къартлыкъгъа джетдирген.

Хасан. Дохдурла не айтадыла?

Сапият. Къартлыгъымда манъа не дох-дур керекди.

Хасан. Къартлыкъ алкъын къайда... Ах-мат сизде болурму деб келген эдим.

Сапият *(Мариям таба да къараб)*. Школгъа кетген болур...

Мариям. Кетгенди. Ана къарнашынъ бизге келе-келиб нек къайытыб кетди.

Хасан *(бир кесек да тынъылаб туруб)*. Санъа ишге чыкъсын деб айланадыла.

Сапият. И-я-я, сыйлы аллах... Хасан, бир тынъыла. Бу сабийлени аталары ёлгенли быйыл онбеш джыл толду. Андан бери колхозгъа кириб, тохдаўсуз ишлеб турдум. Бу баш аўруу кибигим кёозгъалмаса, ишге быйыл да джюрюрюк эдим. Мен къалдым эсе, майна къарнашым Тохдар бла Кулизар ишлеб турадыла. Тамада къарнашым Ахмат эсе, ол да школда ишлеб кюрешеди. Фатима институтха кетеди. Мариям'а юйгеми къарасын, ишгеми барсын, меними тындырсын. *(Джыламукъларын сюртеди)*.

Хасан. Алайды, алай. *(Ёрге турады)*.

Сапият. Кетибми тебринъ?

Хасан. Джаныгъызыны къыйнамагъыз. Бу джолдан сора сизни киши къыйнамазча ётерме.

Сапият. Къор болайым аузунъа... (Фатима анасыны айтхан сёзлерин ушатмагъанын дженъил-дженъил къарагъаны бла билдиреди). Адамлыгъынъ белгилиди. (Мариямгъа). Сирелиб турма да Хасанны аллына бир джукъ сал.

Хасан. Бир зат да керек тюлдю, юйден ашаб чыкъгъанма.

Сапият. Бир да къуруса да суусаб чыгъар. (Мариям хант юйге чыгъады. Эшикден ийнек ёкюрген тауш эшитиледи).

Сапият. Ийнекни къысдамаймы турасыз?

Фатима (терезеден къараб). Кулизар къысдай айланады. (Орнуна олтурады).

Сапият. Къойсанъа, хайырсыз, бусагъатда китабны да...

Мариям чын аякъ бла суусаб алыб кириб, Хасаннъа узатады. Сапият, Хасан суусаб ичген заманда Фатиманы орундукъ аягъында олтуруб тургъанын эслеб, аягъы бла тюртюб, кёзю-башы бла ёрге къоб деб анъылатады. Фатима туруб, китабны да алыб, эшикге чыгъыб кетеди. Сапият онъсунмагъанын билдиреди.

Хасан. Сау бол.

Мариям. Халал болсун.

Хасан (Сапиятха). Аллах сюек сау-лукъ берсин, эсен болугъуз.

Хасан чыгъады.

Сапият. Итден ашыр. (Мариям Хасанны ызындан чыгъады. Орундукъдан къоба келиб). Колхозну тамада къауму бла джукъ-тенъ да болгъан Хасанча кюеуле орам-

да атылыб турмайдыла. Бек иги джашды. Келечи джиберселе, эслеб сѐлеширге керекди... Берне бла кѳолай болмазгѳа айланабыз. Мариямны бернесин кѳуру Кулизар бла Фатиманы бетлери ючюн иги этерге керекди.

Мариям бла Фатима киредиле.

Фатима. Кетди ушайтда...

Сапият. Кет, ишленмеген! Уллу киши суусаб иче турады, сен'а олтуруб, китабха кѳараб тураса.

Фатима. О, кѳой ання, кѳайда эсе да колхозну бир счетоводу суу ичди эсе уа...

Сапият. Кет, уялмагъан!..

Фатима. Эркиши суусаб ичеди де да тур, суу ичеди де да тур, сернекни кѳабындырады де да тур, чючгюрдю де да тур,—не кѳыйынлыкѳды бу?

Сапият. Аузуну тый, сен, бизни элге баям этмей, тохдарыкѳ тюлсе!

Мариям. Ання, ишни заманында барыб колхозчулагѳа бир кесек болушурму эдик?

Фатима. Бармай'а!

Сапият. Санѳа джетген зат джокѳду, бар ишинѳи эт.

Фатима. Этерими мен сизге айтханма—эки джылны колхозда ишлемей...

Мариям. Тебреди энтда... Кѳуру алтын медаль алгъанынѳ ючюн да ыйлыкѳсанѳа кѳара иште ишлерге.

Фатима. Нек ыйлыгѳама, кѳайда да ишле, ишлеген сыйды. Менден сора медальлары болгъанла да кѳалгъандыла колхозда.

Сапият. Мындан кѣб мени джюрегими джарма да кет кѣзюмден.

Фатима. Сюйсегиз уругъуз, сюйсегиз туюююз,—мен этерими айтхаима.

Чыгъыб кетеди.

Сапият. Мени мынча джара эсенъ, джарылыб бузулуб къалгъын,—эшитдинъми?... *(Къолунда чебгенликни эслѣб)*. Замансыз заманда сен да бу чебген кибиклени алыб тохдаууъу къой.

Мариям. Къой, къой, ання, элибизде биз кним тикмеген юйдеги къалмагъанды. Элге кним тикгенден кесибизге къараргъа бошамайбыз.

Сапият. Къайгъырмаз, игиликни аллах да адам да унутмайды. Сизден хайыр кѣрген игилигигизни унутмаз.

Мариям *(къумачла бла кшимлени столдан къората келиб)*. Не ашарыкъ этерикме?

Сапият. Не сюйсенъ да эт. Не иги къумашчыкъ эди бу къумашчыкъ *(не эсе да эсине тюшюб, ич хурджунундан ачха хурджунчугъун чыгъарыб ачхасын тергеиди)*. Ол мен айтхан штапельчикни алайыкъ да къояйыкъ. Ахмат да джалын къачан алдыкъ эсе да.

Мариям. Ахматны джалына ышанмазгъа керекди...

Сапият. Нек?

Мариям. Къатыны ушатмай тебрегенди.

Сапият. Ушатмасын! Сабийн, балыгъы болмагъандай бир уллу къуллукъчуну къы-

Йынын ашаб турургъа аз суймез эди. Ата юйюнден келе эсе, мен анъа эгечни, къарнашын харам этген адет болмагъанын анъылата билirme.

Мариям. Эркехан биягъы келеди.

Сапият. Бар, ашарыкъ эт.

Мариям хант юйге чыгъады. Сапият ачхасын гузаба джашырады. Терезеден Эркеханны башы къарайды.

Эркехан. Юйдемисе, Сапият?

Сапият. Эркеханмыса? Кел, кел, кел...

Эркехан эшикден киреди. Бу—къара шилли, тишсиз, къалын къаракъашлы, уллу бурну болгъан къарт къатынды. Джаулугъуну тюбюнден чакъмакъ болуб тургъан чачы къарайды. Юсюнде белинден джыйырылыб, къабланыб тигилген драф чебгени, аягъында месилери бла галошлары, башында ич джаулугъу, аны тышындан да чох къысылыб тургъан кашемер джаулугъу барды.

Эркехан. Солтан бла атасын ишге джибериб келеме десем, кюнортагъа дери къалама да кетеме. *(Эшикни къатына челегин салыб, шиндикчикге олтура тебрейди).*

Сапият. Олтурма алайгъа, бери эт. *(Киизни юсюне тюб джасдыкъны салады).*

Эркехан. Аллахчю къыйналма, былайы да боллукъду.

Сапият. Огъай, джаным, бери эт.

Эркехан. Хаджини джаны ючюн, ётерик тюлме.

Сапият. Алай деген неди... *(Къоймай Эркеханны джасдыкъгъа олтуртады).*

Эркехан. Ол кишиге алай ачыуландым, алай ачыуландым.

Сапият. Нек джарлы?

Эркехан. Айюнте, кьалмукъ шайгъа сютбашыны кьуя турмайса, деб кюрешеди.

Сапият. Кьуйсантъ'а, акъыз.

Эркехан. Кьалай кьуяйым, капексиз болуб турама—джаучукъ джыйыб сатарыкъма.

Сапият. Аны да тюз айтаса. (*Хант юй таба айланьб кьычырады*). Мариям!

Эркехан. Анъа не стем: ашады, кетди. Меи'а тирмен кьакъгъышча, эртденден инъирге дерн юйде итни, битни кьууллугъун этеме да турама. Не да болсун ол гюрбеджиге бир джетсе, кёрюкге мыллыгын атыб, тёшню тёрегегинде кьызгъан темирни туюгенлей турады. Юйюню ичинде джарлылыкъгъа кьайгъысы джокъду.

Сапият. Сен болуб, юйге не болушлукъ керекди.

Эркехан. Айюнте, ийнекгеми джетеим, бачхагъа, ашарыкъгъамы кьарайым. Кёресе, тёрт джанына созулуб, джампая-джампая айланнъанымы.

Сапият. Хаджи-Осман бла Солтанны иш кюнлерине берилген рысхыны кьуяргъа джер табмай тургъанлайынъа, энчи мюлк джюрютюб да не этесе, Эркехан? (*Хант юй таба кьараб*). Мариям!

Эркехан. Аллах ала алгъаинъа кьаратыб кьоймасын. Кьолунъда кьымылдагъан бламы ойнайса.

Мариям (*хант юйню эшигинден кьараб*). Ання, меними чакъыраса?

Сапият. Эркеханны сютчюгюн машина-
гъа къуй да бер.

Мариям (*юйге кириб*). Къайдады сют?

Эркехан. Майна, къызым.

Мариям. О-о-о, да былай азчыкъ
некди?

Эркехан. Ол эркиши бла урушуб, чы-
гъыб келе босагъагъа абыныб тѣкгенме. Аз
болса да, къуй.

Сапият. Кесинъ джыгъылмагъанынъа
аллахха шукур...

Эркехан. Джашчыкъ болмаса, бир са-
нымы сындырыб, бечел болуб да къалаем.

Мариям челекни да алыб хант юйге чыгъады.

Эркехан (*Мариямны ызындан къараб
туруб*). Эртденбла суугъа бара тураем,
къарайма да, ким эсе да биреу арлакъда
мени сакълаб турады. Къатына джуукъла-
шыб къарасам—ол'а Османны къатыны Мыж-
ду... Сизни юсюгюзден эл бла бир сѣлеш-
генбиз... Къурман улу да Мариямдан умут
этиб айлана кѣреме...

Сапият. О кет, кет дегин.

Эркехан. Мен да айтханма алай. Осман-
лары аны да эшитиб, Мариямны келин этме-
сек дуньяда къалмайбыз деб айланадыла.
Кертисин айтсакъ, Сапият, Осман мал бла
келген, малны суйген бир адам, къатыны
эсе—джашлыгъында айтылыб тургъан бир
тышырыу: берсенъ да боллукъ эди.

Сапият. Да аллах буюргъанны кѣрюр-
бюз.

Эркехан. Эки къызына къарай эсенъ

ала да юйдеми турлукъдула, кетерле. Кичи джашы эсе—аскердеди. Юйде кьаллыкъла— Осман бла Мыжду. Сени кибик болсам, атасыны кьуру элде игиге айтылыб тургъаны ючюн да берир эдим.

Сапият. Джаш атасына асыры ушамайды.

Эркехан. Сора Османны джашы Османнъа ушамай кимге ушарыкъды?

Сапият. Юй, юйдеги тутар адамгъа ушамайды.

Эркехан. Джашды, Сапият, туугъан билирин билиб туумайды.

Сапият. Аллах бирди, иги адамны боллугъу гитчелигинден да белгилиди.

Эркехан. Уу аллах, алма терегинден кери кетмейди. *(Мариям, кьолунда да Эркеханнны челеги бла, хант юйден киреди).*

Мариям. Къуйдум...

Сапият *(Мариямгъа кьараб)*. Гардошчукъну кьалатыр ючюн Кулизарны бригадирден тилеб ишден тыйгъанма, чакъыр да...

Эркехан. Кулизар дегейлей, ийнегигизни кьайсы сюрюуге кьошасыз?

Сапият. Къалай кьайсы?

Эркехан. Биргесине ол аскерден солургъа келиб айланнъан джаш да,—не эди аты?...

Мариям. Мурат?

Эркехан. Хо-хо, Мурат... Мурат да бар, ийнекни суу ызы бла сюрюуб бара эдиле.

Сапият *(Мариямгъа кьараб)*. Не хапарды бу?

Мариям. Бир зат билмейме.

Сапият. Сен билмей ким билирге керекди. Бусагъатдан излеб табыб юйге алыб кел.

Мариям. Барайым, ання... (*Хант юйге чыгъады*).

Эркехан. Муратны сизге мынча киргенин кёбле ушатмайдыла.

Сапият. Ахмат бла бир школну бошагъан, бирге ишлеб тургъан адамгъа кет деб, къалай айтхын. Анъа келсе, бизге да къайтады...

Эркехан. Бююн Кулизарны ол джаш бла орамда кёрген, тамбласында не айтырын кесинъ билесе. Аман айтханнъа сен огъай, мен да тёзаллыкъ тюлме...

Сапият. Алайды, джаным, алайды... Ой мен къуруюм. Ахмат келсе, келирсе деб, къоймай... Мариям кетди эсе, бир къарайым. (*Хант юйге чыгъады*).

Эркехан (*кеси аллына*). Мариямны юсюнден сёлешиб турмай, Кулизарны бош къатышдырдым... Хо-хо, къайгъырмаз. Тохда, тохда... табдым амал... Хасан анасыны бригадир къарнашын Мариямны ишге чакъыртдыра бир эки джиберсе, этин бетин да аздырмайым дерикди да, Хасаннъа берликди да джиберликди. (*Ышарыб*). Аллахны манъа энтда бир киимлик джазгъанына къарачы... Арабин, Мурат'а Кулизаргъа не мураты бла тагъылыб айланады. Къуру Ахмат ючюн келмегени уа хакъды...

Сапият (*хант юйден киреди*). Сабийле ёсселе, тынчлыкъ табарма деб тургъанлай, кёресе...

Эркехан. Мурат да Кулизардан умут этиб айлана болурму, Сапият?

Сапият. Джерни этегинде джашагъан-
нъа уа бераллыкъ тюлме... Манъа ачыу эт-
ген Ахматды.—Муратха кеси тенъ тенънъе
айтханча айтыб, бизге келгенин тохдатмай...
Уу аллах, Кулизар эркишиге эшикде сѣлеш-
ген къой, юйге келген къонакъны къатына
барыб, тынчлыкъ эсенлик сорургъа да уна-
май эди.

Эркехан. Къыз джашха аллай бир да
сѣлешмей...

Сапият. Адебсиз атлагъанларын уна-
рыкъ тюлме. Анъа алкъын не джаш къай-
гъы джетгенди...

Эркехан. Айтханым джюрегинъе аур
тиймесин, алай'а, Сапият, киши юйюнде ол-
турурча юч къызынъ да болгъандыла. Анам
хариб: къызынъ болса эрге ашыкъ—деучен
эди. Къыз чѣге тебресе, кѣб къалады. Алай
бетджарыкълы тюбеик экибиз да къыямат
кюн, джарлы анама, мен ол айтханны тюз-
люгюне ненча тюшдюм эсе... Къой кеслери
акъылларын джаратыб тохдагъынчы, бир-би-
ри ызындан чыгъар да, бармагъа къой. (*Ер-
ге турады*). Къалдым да кетдим...

Сапият. Бу сабийлеге джанынъы ауру-
туб кюрешесе, игилигинъ бизден къайтмаса
да, аллахдан къайтыр.

Эркехан. Алай къалай айтаса. Гяур
болсун сени апасыны ълген эгечинден
башха кѣрген. Не уа аталары—Абдуллах ха-
рибни осиятын'а къалай унутурем? (*Джы-
ламсыраб, эшик таба тебрейди*). Джарлы

джан, бу кыызчыкъланы былай уллу болгъанларын кѣрюб ёлсе, не боллукъ эди?!... (Джыламулкъларын да сюрте келиб, тентиреб джыгъыла башлагъанлай, Сапийат джетиб тутады). Ох, аллах, ма былайма, не аз да джюрегим кыйналды, башым тегерек айланыб, джыгъылыб къалама. Келме, келме, къал къуанч бла... (Чыгъады).

Сапийат. Къуанчлы бол... (Ашыра чыгъады. Сапийатны эшикде „Фатима, юйгекъара“,—деб, кычыргъан таушу эшитиледи. Ала чыкыгъанлай, кѣлю да джарыкъ болуб, хант юйден Кулизар киреди).

Кулизар (терезени къатына барыб). Фатима былай кел! (Терезени мияласында бармагъы бла „Мурат“ деб джазады. Бир кесек заманны манъылайын миялагъа тиреб туруб, бери айланыб). Ай сыйлы аллах, биреуге быллай бир акъыл бериб, биреуню да акъылгъа къаллай бир термилтесе!!! (Ахсынады).

Фатима. (Фатима киреди. Мариямны эниклеб). Эртденли къайда айланаса?!!

Кулизар. Ийнекни кысдай айланама да...

Фатима. Кыызчыкъ, къарайма да, сен терсинъе айланыб башлагъанса.

Экиси да кюледиле.

Кулизар. Фатима, бусагъатда мен бир зат кѣрдюм да...

Фатима. Не зат?

Кулизар. Сен кѣргенча, Мурат да мен да Къоланны сюрюуге къошаргъа сюре суу

ызына джетгенлей: „Огъары кѣпюр бла ѳетик“ деб, Мурат ийнекни суу ызы бла сюрдю да тебреди. Не ѳтерик эдим, тебрэдим бир-гесине. Ийнек да отлай, биз да сѣлеше барабыз...

Фатима. Отпускадан ызыма кѣайтыр кюнюмде бир сѣлешиб кѣалайым дегенди да...

Кулизар. Тохда... Тѣбен джарлагъа джетгенлей Кѣоланны, кѣалай баргъанына да ким кѣарайды, джарны башы бла отлай баргъанлай, аягъы тайгъан болур эди, тѣнъереб суугъа кетди. Джюрегим асыры кѣоркѣгъандан бетими кѣолларым бла джабыб, туруб, кѣарагъанымда, Мурат Кѣоланны аллына сѣдегей джюзюб бара тура эди.

Фатима. Джюзген'а аман залим джюзеди.

Кулизар. Хо... Алай бла бара барыб ийнекни суудан чыгъарыб кѣойду.

Фатима. ѳтерин да ѳтиб, чыгъармай бир кѣойгъа эди.

Кулизар. Сен аны суу бла талашханын бир кѣрге эдинъ... Ой джаман джигитди. *(Терезе таба кѣзюн чыракъ иеди).*

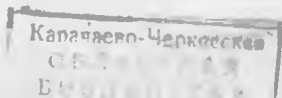
Фатима. Иги да дейсе... Аскерчи джаш тюмюдю. *(ѳгечини бетине кѣараб).* Мурат бла кѣб сѣлеше турма.

Кулизар. Нек?

Фатима. Ол сюйгенни юсюне, сен да аны сюйсенъ, кѣарыу ѳталмай кѣалырсыз.

Кулизар. ѳх, Фатима... Сюймеклик деген затла кѣайда... Джюреги джумушакъ таза болгъаны бла сѣлешиб айланады ансы...

Фатима. Ай, сюймеклик ауруу кѣыйын-

ды дейле, андан аўругъан билинмей къалмайды. Мурат...

Кулизар. Огъай, не ючюн сюерикди Мурат мени? Ол сюерча мени не алапатлыгъым барды? Мени кибиклени сюери джокъ эди, суйсе... (*Барыб тѣшек тубюнде бюклениб тургъан газетни алыб ачыб, алчы ийнек саууучуну суратын кѣргюзтеди.*) Сен...кѣзлерине,кѣзлерине къара: къаллай тулпар джюреги барды!... Суйсе быллай къызланы сюерикди ансы.

Фатима. Терекчиликде сен да андан артха къалмайса.

Кулизар. Эшда-эшда... Манъа быллай адам болургъа къайда.

Фатима. Болмагъан эсенъ да, боллукъса.

Кулизар. Гитчеликден ийнек сауаргъа суйгеним джюрегимде къалыб кетгенди да, фермада къызланы ишлегенлерини юсюнден сѣлешгеним, эшитгеним болса да, джюрегим бир тюрлю эрийди.

Фатима. Суйген ишинъе кѣчерге керексе. Разият саууб алгъан сютню, хайт десенъ, сен да алаллыкъса.

Кулизар. Алалырмамы?

Фатима. Алаллыкъса? Бир да къарама да председателге фермагъа кѣчюр де да, къагъыт бер.

Кулизар. Береим...

Мариям киреди.

Мариям (*Кулизаргъа*). Мен джарлы, мен хариб, бетибизни элге кѣргюзмезлик этиб къойдунъ да.

Фатима. Не болгъанды?

Мариям. Не болгъанды болуб'а. Биреу-ню джашы бла орамлада айланыб, суу ызлагъа да барыб... Чыкъчы эшик аллына: халкъ не айта эсе да бизге.

Сапият киреди.

Сапият. Не даурду бу! *(Кулизарны эслеб)*. Эшигибизни джабаргъамы айланаса, онъмазлыкъ.

Мариям. Джабды да бошады. Элге бе-дишге къалгъанбыз. Мурат бойнуна дери суугъа кириб, Кулизар да суу джагъада ол-туруб...

Сапият. Оу, сен джарылгъын, эшигибиз-ни джабыб, огубузну кѣмюб къойгъанса да.

Фатима. Мариям алдайды!

Сапият *(орундукъда иире тургъан урчукъну алыб Кулизарны уругъа чабады.)* Башха этмей, башынъы эки джарыб къоярма...

Фатима *(Сапият бла Кулизарны ара-ларына кириб)*. Ання! *(Урчукъ келиб Фати-маны башына тиеди. Сапият стол джа-нына олтуруб, къол аязын башына салыб, башын эки джанына атады)*.

Сапият. Бедишлик болуб къалдыкъ да.

Кулизар. Къолан суугъа тѣнъерегенинде, Мурат...

Сапият. Эшитдирмегиз бу сѣзню манъа!

Мариям. Сен уяллыкъ иш джокъду. Бе-дишлик этдинъ, ёсmezлик.

Фатима *(Мариямгъа)*. Кесинъча кѣрме хар кимни да. Хасан болмаса киши бла теб-серге унамай, халкъгъа кесниъи къозутуб айлангъан сен тюмюсе! Кулизар'а, джол

болсун деген Муратха саў бол, деди эсе, аны ючюн сен нек бедишлик боласа?

Мурат киреди.

Мурат (*чес бериб*). Юйюгюзге игилик. (*Джуаб бермегенлерин эмда юйде болгъанланы бет къанларыны тюрленнъенин эслеб мыдах болады*).

Сапият (*ёрге къобуб*). Ахматны тенъине санаб багъалатханыбызда, бетибиз бла ойнабмы тебрединъ?...

Мурат. Не болгъанды?

Сапият. Къой, иги джаш, къой, джолунъ башха, джолубуз башха. Ахматны тенъи эсенъ, анъа бар. Бизге уа мындан ары кирме.

Мурат. Не болгъанды, мен джукъ анъыламайма.

Сапият. Анъыламаймыса? Бар да орамда адамланы айтханларына тынъыла, ол заманда анъыларса. Бу уялмагъанны... (*Кулизаргъа*). Тохда, джер къабарыкъ, сени бла селеширим аллымдады. Бу уялмагъанны юсюнден айтылгъан...

Мурат. Урушмагъыз Кулизаргъа.

Сапият. Къара мынъа, къара...

Фатима (*Муратны дженъинден тартыб, акъыртын*). Эришдирме...

Сапият. Мен санъа айтханны эшитгенсе, иги джаш, бар, мындан ары юйдегими джокълама.

Хаджат киреди.

Хаджат. Барыгъыз да юйде болуб, не иги заманда келдим. Тынчмысыз, Сапият? (*Сапият туруб Хаджатны аллына барады*).

джаш кѡаумну кѣллери кѣлтюрюледи. Мариям чабыб Хаджатны плащын алады.)

Сапият. Кел, Хаджат, кел.

Хаджат. Юйдегинѣе кѡуанамы тураса, Сапият?

Сапият. Алай кѡалай кюлесе, Хаджат.

Хаджат (*Сапиятны сѣзюне да эс бѣлмей*)... Адамла болдула. Фатима да сѣзюне тюз болду, медал да алды, комсомолгѡа да кирди... нѣгерлеринѣ кѡатыш колхозда ишлерге кѡалгѡанынѣ бла уа мени тамам разы этдинѣ.

Сапият. Оу сен тырс-тырсынѡа атылгѡын. (*Чабыб Фатиманы чачындан тартады*).

Хаджат. Сапият, Сапият... (*Сапиятны артха тартады*).

Сапият. Табхан анасына сормай... Кѡой, Хаджат, кѡой. Джокѡду манѡа была бла джашау. Кѡызлары болмагѡанла ѣлюбмю кѡаладыла? Огѡары элде эгечлерими кѡатларына кѡысылыб турсам не боллукѡду?

Хаджат. Сапият...

Сапият. Джаш башымы кѡарт этиб, эшитмегеними эшитиб, сынамагѡаным, кѣрмегеним кѡалмай айланнѡанма была амалтын. Энди уа быланы бирери бирер тамада болуб, ананы, атаны айтханына сыйынмай...

Хаджат. Сапият, кѡартайгѡан адамланы: туугѡан туугѡандан обурду—дегенлерин эшитгенсе. Ала айтхан бла кѡарасанѣ да, эндиги джашла бла кѡызла джашау ну бизден эсе терен анѡылайдыла. Бизни акѡылыбыздан эсе, Фатиманы акѡылы тюздю. Окѡургѡа бусагѡатда баргѡан бла эки джылдан баргѡан тенѣ тюздю. Бусагѡатда барыб, учителлени

айтханлары бла суратда кёрюб окъугъандан эсе, эки джылны урунуб, урунуу джорукъгъа юрениб, окъурукъ затындан хапар билиб баргъан иги болур. Фатима колхозда къала эсе, не поликлиникагъа, педа маллагъа къараучу фермада джарашыб, маллагъа адамгъа да дарман этерге юрениб, институтха окъурукъ затларындан хапар алыб баргъаны иги болур.

Сапийат. Хо, ол алай болсун, комсомолгъа киргени уа? Комсомолгъа кириб, собраниеде болгъанма деб, талай кере юйге заманында келмей, адамлагъа сёзге къалыб, — огъай мен аллай чотла бла келишалыкъ тюлме.

Хаджат. Джарыкълыкъ юйде оюн салыргъа, киим тигерге, бичерге юретген кружокла, кино, концерт дегенча затла бардыла. Ишден къайтыб, джашла, къызла солургъа ары барадыла. Ары да суйген барады, суймеген къалады. ...Кече сайын собрание болгъан адет джокъду.

Фатима. Ання, комсомолчула джаш тёлюню алчы къауму болгъанын, билесе, аланы къоллары джарашмагъан зат болмагъанын кёресе...

Кулизар. Ання, Семенланы Мариям, Юзеирланы Халимат, Шумисат къаллай иги къызла болгъандыла. Мен да алача ийнек саууучу болургъа сюеме!

Хаджат, Сапийат бла къызларына кёзюу къараб,
ышарады.

Сапийат. Терсигизге айланыб тура кёреме сиз...

Хаджат. Сюйгеними юйдегиси алай терсине айланъа эди...

Унутханмыса, къарачай тышырыу адам-гъа саналмай, бир джанындан байла бла бийле джегиб, бир джанындан да эски адет-ле къысыб, къаллай къыйынлыкъла чегиб джашагъанды? Сени Кулизарынъ, неда Фатима ол дуньяда туусала, школада окъуб билим алыб, былллай къызла боллукъму эдыле?...

Сапият. Ол'а алайды...

Хаджат. Шукур эт, шукур эт, ол къыйынлыкъладан къутулуб, джарыкъ дуньягъа чыкъгъаныбызгъа. (*Ёрге турады*). Кёрмеймисе ол бизде экисин, окъууну бошагъанлай, мени да къоюб, бирерини бирер джары кетиб къалгъанларын. Алай болгъанлыкъгъа, мен аланы къралгъа кереклисича атлай билгенлерине къуангъан болмаса, кесими сагъышымы этмейме. Бир хатанъ джокъду, юйдегинъ адам айтырча иги юйдеги болгъанды, къуан. Быллай джашла, къызла бла коммунизмге биз бек дженъил джетербиз.

Эшикге чыгъаргъа тебрейди.

Сапият. Олгурсанъ'а Хаджат.

Хаджат. Кетем... Къатыгъыз бла озуб бара, Фатиманы школно медаль бла бошагъанына сеннге алгъыш этмегеним эсима тюшюб, къайтхан эдим. (*Муратны ёзге къошулмай, терезеден эшикге къараб тургъанына эс бёллюб*). Сен'а кетемисе?

Мурат. Бююн кетерик болурма.

Хаджат. Игиди, игиди... Кете туруб тюбей кетерик болурса?

Мурат. Тюберикме.

Хаджат, аны ызындан Сапият чыгъадыла.

Фатима. Олтур, Мурат.

Мурат (олтура келиб). Фатима, бир суу бер.

Фатима. Бусагъат. (Чабыб хант юйге чыгъады. Эшикден „Мариям“ деген тауш эшитиледи).

Мариям. Манъа кычыра болур дейме?

Кулизар. Хо... (Мариям ашыгыш чыгъады). Бусагъатдан ання Мариямны манъа къараулгъа саллыкъды.

Мурат (секириб туруб, Кулизарны къатына барыб). Кулизар!..

Кулизар (джунчуб). Не...

Мурат. Айтырым бар эди...

Кулизар. Тилейме, бююн джукъ да айтма.

Мурат. Таб сен тюз айта болурса. (Бир кесекни да бетине къараб туруб). Кулизар!..

Кулизар. Не...

Мурат. Санъа джазгъан письмоларымы почтада кесинъ алырча джазарыкъма. Анъылаймыса?

Кулизар. Анъылайма...

Мурат (гузаба). Письмоларыма джуаб къайтармасанъ, тамадамдан эркинликсиз келиб къаллыкъма, терслик'а сенде боллукъду. Неге къарайса?

Кулизар. Къараргъа суйюб.

Мурат. Къарайма дегенлей, ол рамкада манъа къараб тургъан картчыгъынны манъа берсенъ'а.

Кулизар. Тилеме, берлик тюлме.

Фатима кружка бла суу алыб киреди.

Фатима. Мариям келеди...

Мурат. Фатима! (Къолу бла рамка та-ба кёргюзюб). Ол рамкада картчыгъын манъа бер деб тилейме да, берирге унамайды.

Мариям киреди.

Фатима. Бир да суукъду суу.

Мурат. Бютюн да иги... (Ичеди). Сау бол... Мариям, Ахмат юлдериндемиди, огъесе сохдала бла сабанлагъамы кетгенди?

Мариям. Къайдан билем мен аны къайры кетгенин... (Мариям бла Мурат сёлеше тургъанлай, алагъа да Кулизаргъа да элетмей, Фатима Кулизарны картчыгъын алыб къойнуна салады).

Мурат (ёрге туруб). Да кете барайыкъ... (Мариямгъа къолун узатады). Мариям, сау къал...

Мариям. Джолунъ мамукъдан. (Мурат, Мариямны суймей джуаб бергенин анъылаб, ышарады).

Фатима (Мурат къолун узатханлай). Ашыра чыгъарыкъма...

Мурат. Кулизар, сау къал!

Кулизар. Иги джолгъа бар...

Мурат, бир кесек заманны Кулизарны кёзюне къараб туруб, сермеб бёркюн кииб, эшикге чыгъады. Фатима, Фатиманы ызындан Мариям, аны ызындан да Кулизар Муратны ашырыргъа эшикге чыгъыб тебрей-дяле. Мариям, Кулизарны ызындан келгенин эслеб, эшик юсюнде айланыб Кулизарны алтын тыяды. Кулизар, Мариямны кёзюне къараб туруб, ызына айланыб, столну къатына келиб, бетин къоллары бла джабыб, артында шиндикге олтуруб къалыр къалмаз, джабыу иледи.

ЭКИНЧИ КЁРЮНЮУ.

Сапиятны биягы юю. Эки джылны ичинде жарыкълыкъ джашау Сапиятны ююн да жарытханды. Юйде акъ джабыула джайылыб, орундукъ, стол, кюзю, радиоприемник, стол тубюнде тепси, шиндикле кёрюнедиле.

Урчукъ нире, Сапият Эркехан бла ушакъ этеди.

Эркехан. Сора Фатиманы окъургъа иесе... Аллах ючю, Фатима ишге джюрюб тургъанлы эки джыл болдуму?

Сапият. Болду, Эркехан.

Эркехан. Заман бир дженъил кетиб барады. Нартюхле да къатдыла...

Сапият. Къатдыла, къатдыла; аланы сындырыр заман да джетди. *(Бир кесек заманны тынъылаб туруб)*. Барсын, Эркехан, барсын. Кёресе, колхозда ишлеген джылында да, больницада ишлеген джылында да махдау къагъыт иш да бериб кюрешгенлеринде да, джюреги окъургъа тартыб турады. Дуньямы ала ючюу деб ииб, муратларын къалай юзем... Барсын, къуансын. Аны къуаннъаны манъа да къуанчды.

Эркехан. Алай'а пахмулу сабийди. Хо... Тюнене ол кишини тамагъына аптекден дарман алыб келиб берген эди да, аны ичгенли иги болуб айланады. Кёрюрсе, ол къаллай дохдур болуб къайтса да.

Сапият. Къайдам...

Эркехан. Кулизар да андан артха къалмайды; суймесегиз да, зор бла суйдюрюрме деб, кёресе областны ийнек саууучуларыны ичинде алчы болуб кетгенин.

Сапият. Мариям джазыкъны джашауу кьолайсыз болду...

Эркехан. Аллахны буюргъаны, джаным... маңгылайына джазылгъаннъа туберик эди да, тубеди.

Сапият. Кесини да сабийи боллукъ болур дейме, Эркехан.

Эркехан. Аллахха шукур... Хасан да бир кесек акъыл джыяр. Кетген кече Мариямны абсыныны бернесин берген заманда...

Сапият. Ыйых кюн берилликди дей эдиле да...

Эркехан. Сиз джокъму эдигиз?...

Сапият. Бизге билдирмегендиле.

Эркехан. Асда-а?..

Сапият. О, къой... Аланы бизге джуукълукъларын сорма.

Эркехан. Алай этгенлерин'а аман этдиле, тоба...

Сапият. Беглерине уялмайдыла да, этдиле.

Эркехан. Да, айтханымча, эгечимден туугъанчыкъ баргъан эди да бек уллу берне берген хапар айтды. Къуру эркиши келекледен болур эди экиджыйырма келеги; штапель, лаудан кимликлени уа учу-къыйыры да джокъ эди. Аты табылмагъан адам къалмады. Башхаланы къой, берне ёлген къарт аталары бла аналарына да салыннъан эди. *(Сапиятны алдырланыб)*. Берне кёб салыннъанлыкъгъа, Мариямны бернесинде къумачлагъа джетген бири да джокъ эди.

Сапият *(кёлкълды болуб)*. Билеме биле: бош дарийлеге да барыб тохтагъан дарийле дейдиле да къоядыла.

Эркехан. Аллахыбыз-джаныбыз барды, тюзюн айтыргъа керекди—бу келинлерини бернеси да Османны бергенине кёре бек озуб боллукъду.

Сапият. Эркехан, Османны кызылары бла ол алты аякъ къатыны сау болуб, алагъа киргеннге не джашау барды? Бернесин да дылкъ деб джутуб, ма къараб тур, бу келинлерин да тюртуб тебремеселе.

Эркехан. Джашла да асыры тутхучсуз джашладыла.

Сапият. Бек къолайсызладыла. Къарангы къулакъда биченчигибизни юйге бир ат деб, Хасаннга джюз кере айтхан болурма... Огъай да демейди, алай болгъанлыкъгъа, келтириб да онъдурмайды.

Эркехан. Асда-а...

Сапият. Былайда сенден джашырыр затыбыз джокъду, айтсам айтырчады. Биз Хасандан бир ийнени хайырын кёрмегенли джылдан артыкъ болду.

Эркехан. Тоба, тоба...

Сапият. Аллах бирди... аллында халал адамча кёрюнуб, артда кесин сууутдургъанына, джашла Хасанчадыла деб джюрегим къыйналыб турады.

Эркехан. Эшда, эшда... Узакъгъа барма, Муратны алыб къара,—сен аны таныгъанлы талай джыл болады да,—айтхан сёзюне тюз болмай кёргенмисе? Бир насыблы юйге туберикди ол да.

Сапият. Аллахым-джаным барды—адамлыгъына сёзюм джокъду.

Эркехан. Алтынны джурунуду. Гыджыкты ол учитель болуб ишлеген кызын анъа сугъаргъа къан дыгалас этеди. Мурат алагъамы айланды да, Кулизарны сагъын-нъанларын да къойгъандыла.

Сапият. Келедиле тоба... Тюнене инъирде да келди Муратны анасы...

Эркехан. Не дейди?

Сапият. Деб'а не дейди биягъынлай: „Хоншубузсуз, тийребизсиз, бир-бирибизни эртдеден билебиз, суйебиз: Кулизарны Муратха эт“...

Эркехан. Сизни амалтын ёледи кыйынлы.

Сапият. Мурат бу тегерекде джашаса, чырт акгыл болмазем.

Эркехан. Къайда да аллах буюргъан боллукъду. Бер... бер да бармагъа къой. Хасанча да болмай, Мурат дунья хазнаны юсюнъе къуйгъанлай турлукъду.

Сапият. Билеме, Эркехан, алая бир затха сагъыш этеме: Мурат сахар джашаугъа юреннъен бир адам, Кулизар—кютю къойча, сахар халини билмеген бир джаш кыыз: не болады, не къалады. Къой джаным, къой, ач къарным, тынч къулагъым,—мында да кёбдюле иги джашла. Табылыр анъа да бир адам.

Эркехан. Табылмая... Кулизар сен айтханча башбаулу кыыз да тюлдю. Джерни джукъасы бла къалынын кёзюню кыйыры джетгенлей да биледи.

Сапият. ...Кёз кёрмез, аякъ, къол джетмез джерге джибериб, къайсыбыз ауруйбуз, къайсыбыз ёлебиз. Уахды соруб келмейди.

Эркехан. Айтханынъ да тюздю. Аузум
гырылдагъанлыкъгъа, джюрегим кетерин
чыртда онъсунмайды. Алай узакъда джаша-
гъан, алах бермесин ансы, адетибизни, ди-
нибизни атыб да къояр.

Сапият. Ол затха уа къоркъмай эдим...

Эркехан. Къалай къоркъмайса?!...

Сапият. Эркехан, дуньяда бизни джаш-
ауубузну мутхуз этген кѣб зат барды. Къуру
апендилени дин тутханлары алыб къарачы—
къаллай бир ётюрюк затланы айтадыла ала!
Аланы айтханлары бизге керекли затла тюл-
дюле.

Эркехан. Тобагъа тюш, тобагъа тюш,
Сапият, ибилсге кесинъи алдатаса.

Аш юйден Фатима киреди.

Фатима. Эркехан! Бу сютбашычыгъынъ,
бу да сютчюгюнъ.

Эркехан. Бизни къоюб кете айланнъа-
нынъ ючюн сѣлешмей къояйым да дедим, алай
болса да...

Фатима. Узакъгъа кетмейме, Эркехан,
келе-келе башыгъызны бездирликме.

Эркехан. Сапиятха да айтханма, сен,
берген дарманчыкъны ичгенли ол кишини та-
магъы иги болуб айланады. Кѣргеенъ аны,
орундан да къобама деб... Джашаулу бол,
муратынъа джет.

Фатима. Майнама, къобуб айланады да...
(Терезеге къолу бла кѣргюзтеди).

Эркехан. О-о, ол огъесе къурусун...
(Терезеден къараб къычырады). Санъа айтама
да, нек къобуб айланаса?!... Кѣзюм да кѣрмей
башлагъанды. (Джитирек къарайды). Акъыз

гюрбеджи таба тебреген болур дейме... (*Эшик таба тебрейди*). Ах, санъа бир уахды табсам сатыб алыр эдим.

Сапият. Эркехан...

Эркехан. Алай этеди да турады да тебрейди. Алай болгъанлыкъгъа, къаруууму барды: кече, танъ атхынчы ынъычхаб, этими ашайды. Манъа, къарт адамгъа, анъа къарогъан тынчмыды? (*Эшик юсюнде абыныб джыгъыла тебрегенлей, Фатима джетиб турады*). Абындырыб да ёлтюреди ант джетерик.

Эркехан кетеди. Сапият, Эркеханны сютюн, сютбашысын да алыб, ызындап чыгъады. Фатима ызларындан къараб ышарады.

Фатима бир кесек заманы ызларындан къараб туруб, келиб радиоприемникни къурады: „Говорит Черкесск... Черкесскеден сёлешибиз... Исалхэр Черкесскщ... Заман сегиз сагъат.“ Мариям киреди. Фатима радиону сёлешгенин тохдатады.

Фатима. Къайда къалдынъ?

Мариям. Ушхуур этмей, юй джыймай келирге мадарынъмы барды.

Фатима. Сен билмеген хапарыбыз джокъду. Бюгюн эртденнъиде, Мурат кириб, Хаджат келиб аннягъа сёлеширикди деб, кетген эди, ансы...

Мариям. Къачан келликди?

Фатима. Билмейме... Кете туруб Мурат: „Хаджатны сёлешгени да болушмаса, мен эгерими билеме“,—дегенди да джюрегим къайгъы этиб турады.

Мариям. Ахмат билет алыуну юсюнден

станциягъа бара мангъа къзйтхан эди да, джанъы оноу этиб айланабыз...

Фатима. Не оноу?

Мариям. Ання унай-унамай эсе да, экиси да, сени ашыргъан сылтау бла бара барсынла да кетсинле да къалсынла.

Фатима. Алай этерге керекди! Ала бир-бирин суйюб тургъанлы эки джыл болду. Бир-биринден айырылыб алагъа джашау джокъду.

Мариям. Муратха къуру анасыны игилги ючюн да барлыкъды адам. (Ахсынады).

Фатима. Кетсинле-кетсинле...

Мариям. Ахмат, бу джол бермей къоярыкъ тюлме деб, аузу от чагъады.

Фатима. Ана къарнашы береди—не сѣз барды...

ПАУЗА.

Мариям. Нек тынъылайса?

Фатима. Ючюбюз да бирден кетгенибизге ання бир да аман къыйналлыкъды.

Мариям. Сиз кетгенлей мен аннягъа кѣчюб къаллыкъма.

Хасан киреди.

Хасан. Кишиге да джукъ айтмай кетиб, анама кесинъи излетиуюнъю къой.

Мариям. Юйюбюзге барама деб айтхан эдим да.

Хасан. Айтмагъанса!

Мариям. Къычырмай сѣлеш!

Хасан. Фатима былайда болмаса, мен сангъа сѣлеше билир эдим.

Мариям. Фатиманы эртден бла окъургъа ашырабыз, даурну къой.

Фатима. Акъыз, Хасан, тонунъу чюйресине кие да мы билесе?

Хасан. Фатима, эгечинъи акъыл болуб тырнакъны къарасы бир джугъу джокъду.

Мариям. Да не этеик, акъыллыла болгъан джерде телиле да джашайдыла.

Фатима. Къоюгъуз сѣзню!..

Хасан. Къойдукъ. Фатима, къабарыкъ болуб джугъунъ бар эсе, бир джукъ берчи..

Фатима. Болмай'а... чайыбыз да бар, хычыныбыз да бар...

Хасан. Келтирчи...

Фатима. Бусагъат... *(Фатима хант юйге чыгъады)*.

Хасан *(хант юйге чыгъыб баргъан Фатиманы ызындан къараб туруб, Мариямгъа айланыб)*. Сен да аны эгечи болгъун... Ой юйюнъ къурумагъан, бир да къуруса да аныча киим кие билсень'а.

Мариям. Мангъа къарышыб турма да, юйде джашауну адамларынтъы арасында тюзетирге кюреш.

Хасан. Адамларым бла кесинъи джарашдыр. Ким да бир-бири айтханына тѣзюб, къабыргъасын джарашдырыргъа керек болады.

Мариям *(уллу къыйналыб)*. Да ала бла да, сени бла да келиширге сюймесем, не излейем мен сизде.

Колхоз ишден джаллаб, юйге кириб, тынч атангъы урунгананы ашаб, бернелик джыяргъа къайгъыдан башха ишни къолгъа алмай тургъан эгечлеринъ бла анангъа элтиб мени джумушчу этесе. Ара мюлкде ишлеб элибизде адам

болургъа кьоймайса. Ой юйюнь кьуругъан, адам ортасы болгъанса кеси башынъа оноу къалай эталмайса. Ананъы оноуларын билеме мен; былай кир бушдукъ болуб айлансам, сени менден кёлюнь чыгъыб кысдарса да ол колхозда иш кюнлери кёб болгъан бай кызыладан бирип алыб, бир джанъы рысхы кьуярса деб айланады.

Хасан *(секириб туруб)*. Аузунъу тый!
(Хасан Мариямны уругъа керилгенлей, кьолунда да ашарыгъы болгъан саханы бла Фатима киреди. Хасанны Мариямны уругъа керилгенин кёргенлей, кычырыб, саханны джерге ииб, стаканланы кырады).

Фатима. Хасан!.. *(Хасан артына турады)*.

Мариям. Бизге бирге джашау къалмагъанды. *(Кьолу бла эшикге кёргюзюб)*. Кьора! *(Бир кесек да тынъылаб туруб, Хасан бёркюн да кииб, чыгъыб кетеди. Мариям бир аур ишден арыгъанча шиндикге олтуруб ахсынады)*.

Фатима. Не ючюн урушдугъуз?

Мариям. Аланы тюблерине джатыб, ой худжу баш... Тюз айтадыла: „Башда акъыл болмаса, эки аякыгъа кюч кирир,“—деб.

Фатима. Не этсин адам...

Мариям. Этерим—тамбла огъуна аннягъа кёчюб келиб, барыб колхозгъа джарашама.

Фатима. Хасан'а? *(Полда стакан сынъанланы саханнъа джыяды)*.

Мариям. Келсе, айырылыб башха юй болурбуз, келмесе—чакъырлыгъым джокъду.

Фатима (*бир кесек да тынъылаб туруб*). Тюз акъыл табханса. Кёч... Сен дуньяда джашагъанлы Мариямса деген болмаса, сени не тукъум джан болгъанынъы, ким болгъанынъы тюзю бла бир адам билмейди. Кёч... ишле... Джашауну суюген бай джюрегиинъи къанатларын джай...

Мариям. Джаймай эсем болмайды.

Фатима. Сен алай атлаб башла да, кёрюрсе, келиб Хасан джалыныб тебремесе...

Мариям (*ахсыныб*). Тур, Кулизарны киимлерине къара да, маджал-маджалын чумаданна сал. Ашырайыкъ. Ахмат бла Мурат эшда билетле къайгыда болурла. (*Ёрге турады*). Мен Кулизаргъа сёлешеим... Дженъил бол!

Фатима. Аняны эшикде бир кесек тырсыз.

Мариям. Болсун... (*Саханны да алыб хант юйге чыгъады*).

Фатима бир кесек заманы төгерегине къарай келиб, кюбюрню ачыб Кулизарны чебгенлерин чыгъарыб орундукъгъа джыяды. Андан сора да къараб аланы иги-игисин айырады.

Фатима. Бу джарарыкъды... Муну джолда киер... Бу да... (*Киимлени ичлеринден полгъа къагъытла тюшдюле*). Ой... (*Къагъытланы алыб къарайды*). Документлени унутуб къоя эдик. (*Ачыб къарайды*). Бу—тогъуз классны бошагъан къагъыты... Иги болгъан эди бу арт эки джылны кече школгъа джюрюгени. Бу—характеристикасы... Бу—махдау грамотасы... (*Эшикден маши-*

на тохдагъан тауш эшитиледи). Бизни юнню аллында тохдады дейме. („Фатима, -- деб кычыргъан тауш эшитиледи, Фатима терезеден къараб). Чыгъама!... (Чабыб эшикге чыгъады).

Терезеден кюлген, селешген таушла эшитиледиле.
Бир кесек замандан эшикден Сапият киреди.

Сапият (Кулизарны чебгенлерин орундукъда кёрюб). Чебгенлени нек чыгъарыб апланады? (Хант юнню эшигин ачыб). Кулизар!.. О, Кулизар!... (Чебгенлени бирин алыб тигилгенине къарайды). Мастерскойда тигилгенле не десенъ да ариуладыла.

Хант юйден Мариям бла Кулизар киредиле. Фатима юйде болмай, Сапият чебгенлеге къарай тургъанын эслеб, сескекли боладыла.

Мариям. Не дейсе, ання?

Сапият. Нек чачханса чебгенлеринъи?

Кулизар. Мен...

Мариям. Кулизар Фатимагъа чебген береме дегенди да... Къой да дегенме... (Кулизарны кёзлерин кызаргъанча кёрюб). Джылагъанны къой, кыйнама Фатиманы джанын. (Кулизар джыламсыраб къатында тургъан шиндикге олтурады). Джыларгъа керек тюлдю, къуаныргъа керекди. Окъур да адам болур!

Сапият (башындан кёолу бла сылаб). Джылама, кесинъ эдинъ да окъусун деб кюрешген. (Кулизар анасыны кёолун сермеб тутуб, бетине кысыб джылайды. Сапиятны да джылары тыгъылады). Мен иги чыдайма... (Эшикден машинаны кетген таушу

эшитиледи). Тенъ кызларыгъыз келиб айланадыла, тур да бетинъи джуу.

Фатима эшикден гузаба киреди. Сапият бла Кулизарны джылагъанларын кѣрюб, джаны кетеди.

Фатима (*акъырын*). Ання. (*Мариямны башын кзымылдатханын эслеб, эс джыяды*). Ання, не болгъанды?

Сапият. Джукъ да болмагъанды... Бир зат эсибизге тюшгенди да... анъа джыламсырагъанбыз,

Фатима. Не затды ол? Манъа да бир айтсагъыз'а...

Сапият (*ѳрге турады*). Къой, джаным, къой. Джылай-джылай кѣз сууларым таусулгъандыла. Туругъуз... Кеч болуб барады... Кулизар, сен да чебген берлигинъи бер да къалгъанланы ары джый, кирген, чыкъгъан болуб айыб этмесин... Нек кирген эдим аллахчю... Кулизар, хычынларынъ бишдилеми?

Кулизар. Бишгендиле...

Сапият. Мариям, келчи халуа этеик.

Мариям. Барама. (*Сапият хант юйге чыгъады*).

Фатима. Чумаданнъа джыйыб башламагъаным да иги болгъан эди...

Мариям. Билдириб къоя эдик, тоба.

Фатима. Айыргъан чебгенлерим быладыла...

Мариям (*чебгенлеге къараб.*). Чумаданланы бирин бошат да, сал. (*Фатима печге киреди*). Костюмунъу къолунъа алырса. Огъесе... (*Фатима чумаданны алыб киреди*). Драп палтонун да сал.

Ф а т и м а. Саллыкъма... *(Кулизарны киим-лерин чумаданнга салады).*

М а р и я м. Кулизар, джылагъанны къой, аннягъа сездиресе.

К у л и з а р. Аннягъа кёзюм къарайды...

М а р и я м. Муратны къуллугъу хаман да анда болуб да турмаз, джуукъгъа да кёчюрюлюр. Не да болсун, айтырым, бисмилли деб, шахаргъа келиб тюшгенинъден башлаб, суюгенини, суймегенини арасында сёзге къалмазча, кесинъи эслеб джюрют. Анъыламагъанынъы, билмегенинъи Муратха сор, башха командирлени тышырыуларыны кеслерин джюрютгенлерине къара...

Ф а т и м а. Баргъанлай, къагъытларынъы кечеги школгъа бериб, быйыл онунчу класны бошарча бол.

К у л и з а р. Баш окъуу алыр мадар табарма деб, барама ансы...

М а р и я м. Алайды, хариб... *(Ючюсю да ышарадыла).*

Ф а т и м а. Энди уа не салама чумаданнга?

М а р и я м. Не керекли болгъанын, кесинъ билесе. Энтда не керек эсе да, къара да сал.

Ф а т и м а. Салгъанма. *(Чумаданны джабыб, орундукъ тюбюне тюртеди).*

Юсюнде да лейтенант формасы бла Мурат киреди.

М у р а т. Келдишъми, Мариям?

М а р и я м. Хо, мен да келгенме.

М у р а т *(ышара-ышара)*. Ахмат юч билетге заказ бергенди да аны айтыргъа келгенме. *(Фатиماغъа къараб)*. Эртден бла сёзюмю джарты къоюб кетгенме... Кулизаргъа да сёлешем да анасы разы бола болмай

эсе да, мени бла кетерге таўкел эсе, кетенк да къалайыкъ деб, чыгъа барыб, Ахматха тюбедим. Тюбегенимде уа, Ахматны акъылы да мени акъылым бла келишиб тура.

Фатима. Ахматха ол акъылны Марням табханды.

Мурат. Мариям, разылыгъымы учу-къы-йыры джокъду. Сау бол. *(Къолун тутады)*. Елмесем унутмам. Кимни да билмейме, манъа болушлугъунъ уллуду.

Мариям. Эшда-эшда...

Кулизар. Хаджатны сѣлеширигин да тыймагъыз.

Мариям. Сѣлешмей'а, сѣлеширикди.

Фатима. Мурат, сенден бир болушлукъ болмай эсе, Кулизарны джылагъанына биз бир тукъум бир къарыу эталмай къалдыкъ.

Мурат. Кимге джетсе да, анъа къарыуум джеталлыкъ тюлдю. Алай болса да, къоймай эсегиз, сѣлешиб кѣреим... Кулизар, джаным...

Кулизар. Къой, инджитме...

Мурат. Айтама да... *(Бары да ышарадыла)*.

Мариям. Олтур, Мурат.

Мурат. Берекет берсин, олтурмайым, кете барайым... Хаджат келе болур, аллына къарайым. *(Сагъатына къараб)*. О-о, кеч болуб барады да...

Чыгъа барыб эшик юсюнде Эркеханъа тюртюледи.

Эркехан. Чабханлай джюрюй болур дейме бу джашчыкъ. *(Хота тюбюнден сютбашы банканы чыгъарыб Фатиماغъа узатады)*. Джолда къаба барырса, къызым.

Мариям. Кыйналмасанъ'а, Эркехан...

Эркехан. Не кыйналгъаны барды аны..
(Сапият хант юйден киреди).

Сапият. Эркехандамы мындады? (Эркехан ёрге турады). Кымылдама аллахчу.

Эркехан. Алай деген неди... Джаучукъ чайкъаб келтирirme деб тура эдим да, болмады.

Сапият. Нек кыйналдынь...

Эркехан. Кыйналгъан деген неди. Кёз джауууму да аярыкъ тюлем...

Сапият. Болду, джаным, болду...

Эркехан (Фатимагъа). Кызым, не да болсун, къайда да айлан, аллахынъы унутма. Кече джатсанъ, окъумай, тобагъа тюшмей, джатма...

Фатима. Болсун, Эркехан.. Унутмазгъа кюрешirme.

Эркехан. Айтырым ол эди да, айтдым.
(Ёрге турады).

Сапият. Олтур, Эркехан.

Эркехан. Огъай, кетеим.

Сапият. Тылыбызмы ачы болду да, хычынла не эсе да татыусузла болгъандыла. Бир къабыб кёр, Эркехан. Мариям, саханны киирчи. (Мариям хант ёйге чыгъады). Олтур, Эркехан. Кулизар, тебсини Эркеханны алына сал. (Кулизар стол тюбюнден тебсини алыб, анасы айтхан джерге салады. Хант юйден Мариям киреди).

Эркехан. Тебсиге сал, кызым. (Мариям саханны тебсиге салады).

Сапият (олтура келиб). Эркехан, кёр... (Эркехан хычынны алыб, къабыб кёреди).

Эркехан. Аллах бирди, бир хаталары
джокъду. Бек игиледиле.

Юй аллында машина тохдагъам тауш эшитиледи.
Къызла чабыб терезеден къарайдыла.

Мариям (*акъыртын*). Мурат бла Хад-
жат келдиле дейме?..

Фатима. Хаджат келди...

Сапият. Хаджат келдими?

Кулизар. Къалгъанды башым пеляхха...

(*Хант юйге чыгъыб кетеди*).

Сапият эрлай саханны столгъа салыб, тепсини
да орундукъ тюбю таба тюртюб, къолларын да хота-
сына сюрте, Хаджатны аллына чыгъаргъа тебрейли.

Эркехан къаба тургъан бёрегин къайры салыргъа
билмей джунчуб, къойнуна тыгъыб джибереди.

Сапият. Не керекли болуб келеди экен.

Эркехан. Адамланы джашау болумла-
рын кёрюрге да кириученди...

Хаджат киреди.

Хаджат. Не этесиз, Сапият?

Сапият. Билгенинъча турабыз, Хаджат.

Хаджат. Эркехан, сен'а тынчмыса?

Мариям (*шиндикни салыб*). Олтур,
Хаджат.

Эркехан. Турама, къурманынъ бо-
лайым...

Хаджат. Игиди... игиди... Сапият, санъа
бир сёзюм болуб келгенме...

Сапият. Мен болушур зат эсе уа...

Хаджат (*Эркеханнъа къараб, тынъы-
лаб*). Эркехандан да не джашырыу, Мурат
бла Кулизарны юслеринден сёлеширге кел-
генме.

Сапият. Сора аланы юслеринден не сёз болургъа боллукъду?

Хаджат. Сёзню къысхасы, къыз бла джаш бир-бирлерин джаратыб айланадыла...

Сапият. Кулизар былтырлада иште эссизлик этген эсе да бусагъатлада аны джаш, къыз къайгъысы джокъду.

Хаджат. Барды, Сапият, къызчыкъны кесини аузундан эшитгенме.

Сапият. Да сиз барыгъыз да эшитиб, бир-биригизни билиб айлана эсегиз, менден не излейсиз?

Хаджат. Сенден мен кеси башыма бир зат да излемейме. Къызынъ Кулизар Мурат бла загс эт деб келгенлеринде...

Сапият. ...Загс?... Мен билмегенлей... Менден эркинликсиз загс?! Ах, ол узунуна джырылсын! Къайдады, уялмагъан. (*Къызларына айланыб*). Бусагъатдан бери чакъырыгъыз! Мен кимге айтама?!

Хаджат. Тохда, Сапият...

Сапият. Тохдарыкъ тюлме!

Хаджат. Окъууу бар, болуму бар...

Сапият. Кесине кёре окъууу, болуму болгъанны алсын. Къадалмасын бизге!

Эркехан. Хо! Шахарчы къызланы алсын.

Хаджат. Джангылма, Сапият.

Сапият. Къызны анасы менме!

Хаджат. Сен—анасы, мен—джамагъатны келечиси.

Сапият. Мени юйдегимде кимни да не иши квалгъанды!

Хаджат. Айыбды санъа алай айтыргъа. Сен бусагъатда „кимни да не иши барды“

деб кьакъгъан элчиле тюлмедиле кыйнал-
гъан кюншюнде уакъ юйдегинъе ёксюзлюк
сынатмай кюрешгенле?!

Эркехан. Хо...

Хаджат. Элинъ бла колхозунъ бла ай-
тылмасанъ, кеси башынъа ёмюрде да айтыл-
лыкъ тюлсе.

Эркехан. Бек сынагъан затымды.

Хаджат. Юйдегинъи да, кесинъи да
сыйлы кёрюб, не эте джашайла деб джаны-
мы аурутуб келгенлей, бек джаныма тий-
динъ, Сапият.

Мариям. Джюрек кьобса, не да айтаса...
Кеч, Хаджат...

Хаджат. Кулизарны анасы сен болгъан-
лыгъынъа, анача къарамайса.

Эркахан. Муратны джаратмагъанлыкъ
этиб, кызынъы анъа бермезге акъыл этген
эсенъ, аллындан огъуна суутуб кьоймай нек
плешдиргенсе? Солургъа келген заманында
сизни юйден чыкъмай тургъанын халкъ кёр-
мей турады дебми тураса?

Сапият. Ахматха келсе, бизге саллаб
бир кире эди...

Хаджат. Аз кире эсе да, кёб кире эсе
да, болур болгъанды—кыыз бла джаш бир-
бирлерин суйгендиле, энди аланы бир юй
этгенден игиси джокъду. Узакъда джашагъа-
ны болмаса, джашны адамлыгъына бир
тукъум бир сёз джокъду.

Эркехан. Алайды, джаным, алайды.

Хаджат. Хаманда анда кьуллукъ этиб
да турмаз. Кьуллугъун тамбла огъуна былай
бери кёчюрюб кьоярыкъ эселе да билмейбиз.

Эркехан. Хо, джаным, мен айтхан да олду.

Мариям. Ання, Муратча джаш бармыды, джокъмуду дерчады. Бериб кьояргъа керекди Кулизарны.

Сапият. Гырылдама, сениъе джетген зат джокъду.

Мариям. Мени юсюмде да тюшюнал-маймыса къайсы джашны къаллай болгъанына? Мен юйюбюзден сени сёзюнъ бла чыкъгъан-ма, чыкъгъан эсем не кёргенме, бюгюн-бюгече да юй кьуллукъдан белими тюзеталмай, не кыйынлыкъла сынадым мен.

Сапият. Сёлешме!...

Мариям (*кызыб кетиб*). Беш уахды намазын кьоймагъан, бир сау сёзю болмагъан аналары джаш джюрегими къарт этиб... Туугъан аналары джазыкъсынмагъан кызыладан джарлы болурму? Тирилик этиб, эски чирик адеглени атмай, алагъа джашау джокъду!

Сапият (*секириб туруб*). Аузунъу тый!... (*Эсин ташлаб Хаджат бла Эркеханны кьолларына ауады*).

Фатима. Оу, мен джарлы, ёлтюрюбмю кьойдукъ, ання!

Хаджат. Суу!..

Хаджат бла Эркехан Сапиятны орунъа саладыла, Фатима суу келтирирге чыгъады. Мариям эс джыйыб чабыб, хотя кьолджаулукъчукъну тёрт бюклеб, Хаджатха береди. Хант юйден Фатима, Кулизар эмда Мурат чабыб кириб, Сапиятха эслери кетеди.

Кулизар. Ання... Ання! (*Анасыны кёкьорегине къабланыб джылайды*).

Хаджат. Джылама, Кулизар. (*Къол джаулукъну суугъа сугъуб, сыгъыб Сапиятны кёкюрегине салады*).

Фатима. Нашатырь спирт...

Хаджат. Бер!

Эркехан. Аўзибилляхи мини шайтаны раджим, бисмилляхи... (*Дуа окъуйду*).

Фатима табхачыкъдан нашатырь спирти болгъан шышачыкъны алыб, Хаджатха узатады. Хаджат шышачыкъны Сапиятны бурнуна джетдиреди, Сапият эс джыйыб кёзлерин ачады.

Хаджат. Сапият...

Эркехан. Эсибизни алыб къойдунъ да, Сапият...

Мурат чурукъларың тауш этдирмезге кюрешиб, эшик таба тебрейди. Сапият Муратны чыгъыб баргъанын эслейди, тегсерегиндегилеге къарай келиб, къолун къатында джылай тургъан Кулизарны башына салыб джыламсырайды.

Сапият. Мени къоюб кетерча къатылыкны къалай эталдынъ...

Фатима. Ання... (*Сапият туруб орундукъгъа олтурады*).

Сапият. Хо, хо, кетигиз... кесими къоюгъуз... Ёлген мен болайым.

Мариям. Ання, бюгюнден ары турлукъ тюлме ала бла. Джашарым мындады. Огъай, юйге иймейме десенъ, бир юй табыб кириб, барыб колхозда ишлерикме.

Эркехан. Сора Хасан'а?...

Хаджат. Мариям кечсе, Хасан да кечер. Анасы кючлю тышырыу болуб джашын кесине таргыб, айырылыб башха юй болургъа

къоймай турады. Башха юй болур заманы болгъанды. Энди биргесинде келини да барды.

Эркехан. Анасы джиберге эди ансы...

Хаджат. Джиберир. Эркехан, джиберир...

Эркехан. Аллах айтсын.

Хаджат. Мариямлары да кёчсюнле, Кулизар да кетсин. Къалай алай десенъ да, бир джылдан, Сапият, Кулизар да институтха кетмей тохдарыкъ тюлдю. Ах, бизни гитче-бизни Муратча бир нёгери болуб айланса, джаным былай тынчлыкъсыз болубму турлукъ эди?!.. Барыгъыз... Фатима бла кетигиз... Иги джолгъа! *(Кулизар Муратны сагъыннъанларында уяла-уяла чыгъыб кетеди).*

Сапият. Мен айтхан болмады. Ёксюз юйдегича джарлылыгъын билиб, къысылыб турмай...

Хаджат. Э—э... къой, Сапият. Эски адетлени башынъа тартыб кюрешме. Кюрешсенъ да алгъа уруб баргъан джанъы джашау эски чирик адетлени хорламай амалы джокъду.

Эркехан. Алайды, аурууунъу алайым, алайды.

Хаджат. Къуан, Сапият!

Сапият. Къуаналлыкъ туююлме.

Хаджат. Къуанныкъса!

Сапият. О къой, Хаджат, онъмагъан бир юйдеги болду.

Эркехан. Тобагъа тюш, Сапият.

Фатима. Ахмат да келди...

Сапият. Сёлеширим да къарарым да джокъду, быланы оноуларын мындан ары сизге береме.

Эркехан. Берсенъ да сокъуранмазса.

Хаджат (кѳуанч халда). Ышанмакѳлы-
гынѳ уллуду, саѳ бол...

Эки баламдан башха хѳрмем... Бююн'а
элибизни махдаѳлу кѳзы Кулизар бла Му-
ратны кѳуанчларын белгилемей бир джары
да ийерик тюлбюз! Фатима, Мариям, чакѳыр-
чыгѳыз Ахматны!...

Джабыѳ ийиледи.

Зоя Локмановна Байчорова

СЧАСТЛИВОГО ПУТИ

Одноактная пьеса
в двух действиях

Редактор *К. М. Коркмазов.*

Оформление художника *Д. Х. Кубанова.*
Художественный редактор *М. П. Бертник.*
Технический редактор *Д. Х. Кубанов.*
Корректор *А. Ч. Алиев.*

Сдано в набор 16/II-1959 г. Подписано к печати
27/VI-1959 г. Бумага 70x92¹/₃₂ Физ. печ. л. 4.
Усл. п. л. 2,34. Уч.-изд. л. 1,57. Тираж 500 экз.
ВГ 04597. Заказ № 816. Цена 50 коп.

Карачаево-Черкесское книжное издательство,
г. Черкесск, Дом Советов.
Черкесская типография, г. Черкесск,
Комсомольская, 32.

Цена 50 коп.

52.

НА КАРАЧАЕВСКОМ ЯЗЫКЕ

З. Л. Байчорова

СЧАСТЛИВОГО ПУТИ

Одноактная пьеса
в двух действиях

Карачаево-Черкесское книжное издательство
Черкесск—1959